

ULEMA, 'doctor de la llei mahometana entre els musulmans', pres de l'àrab *'ulemā*, plural de *'ālim* 'savi'; *'ulemā* en un principi (S. XVII) designava el conjunt de doctors de la llei mahometana. □ 1.ª doc.: Lab. 1888.

Uliarda, ulierca, V. olierca

Uliginós, pres del ll. *uliginosus*, derivat de *uligo*, *-inis* 'humitat'; Lab. 1888, DFa.

Ulimanya, V. màmia (MAMA)

Ulitis, derivat del gr. *οὐλον* 'geniva' amb el sufix *-itis* amb valor de 'inflamació'.

Ull, ulla, adj. indef. (ant.): precedit de l'adverbi negatiu o d'una preposició de sentit negatiu com *sense* apareix algun cop en certs escriptors antics amb valor de l'antic *null, nulla* 'ningú, cap' (ja tractat en volum v, 942a55ss.); així en Llull («Si eres en un gran desert, tot sol, e no avies *ulla* cosa que menjasses --», *Doctr. Puer.*, 283), i diverses vegades en Ausiàs Marc (ix.35, x.10 etc.); potser sigui un llatinisme pur, d'ULLUS, ULLA, usat amb preferència pel savi escriptor en lloc de *null, nulla*, després de l'adverbi negatiu *no*; notem amb aquest motiu la juxtaposició de *nulla* i *no* -- *ull* en el següent passatge d'Ausiàs Marc: «que-n *nulla* part yo-m veig camí; / mes obres *no* guarden *ull* fi, / viu só e mort» (cxxxvii.356).

ULL, del ll. *ōcŭlŭs* id. □ 1.ª doc.: orígens de l'idioma (*Hom. d'Org.* etc.).

Mot comú a totes les llengües romàniques. En català es pronuncia *ul* pertot, però *ui* a les balears¹ i en gran part del dialecte oriental (la línia est del Llobregat, llevat de l'Alt Empordà i en el sud), on s'ha mantingut l'antiga distinció entre *yl* (< C'L-, -L-) i *l* (< -LL-) si bé canviant *yl* en semiconsonant *ɣ*.² Altrament en els textos antics apareix, amb certa freqüència, grafiat amb *v* i també *uu*; Jaume I «... los meus *uuls* ---» (*Cròn.*, cap. 52, Col. Pop. Barc., II, 10), «e no poguem estar que-lls *vuyls* no-ns vinguessen làgremes» (ib., cap. 520, ix, 38); doc. de 1309 o 1320 «... pregaren-me, que'l diluns --- volgués passar per una partida de la orta per veer a *vuyl* lo gran don que havien pres» (Finke, *Acta Arag.* II, 926); *VidesR* «... los meus *vuls* ---» (ms. B; P12v1 *uyls*), «... girà los *vuls* ---» (ms. B; P83v1 *uls*, també llegim *vuls* en ms. B, *uls* P5v2, n. 53); Guillem de Cervera «mays li val qu'àn *uuyls* cluchs» (227c, ms. de Venècia, però *buylls* en el d'Urgell); doc. d'Estagell de 1384 «veeren a *vuyll* lo dit molí ---» (RLR XVI, 23); BMetge «viu que la sua cara e'lls *vulls*, lo nas --- mostraven que ella era» (*Somni*, ed. Riquer, 112.16); 1472, JEsteve en los *vulls* (k-2-b, lín. 1f), *dels vulls* (k-2-c, lín. 14f);³ doc. 1585 «... aquesta moneda que-m amosten al *vull* --» (CaCandi, *Miscel.* II, 80).

Com ens ha explicat JCorom. *vull* (< *ōcŭlu*) era una altra solució, paral·lela a *vuit* (< *ōcto*): *ōŷlo* > *uōil(o)* > *uūil* > *vul*, al costat de *uūil* > *ul*.³ Notem

que en els textos antics de l'aragonès, que igual que el català havia diftongat les *ō* i *ē* davant palatal, es troben exs. de *vuello*; en citarem dels diversos que apareixen en els documents de l'Alt Aragó publicats per Navarro Tomàs: doc. de 1287 «aviendo solo Dios ante mis *vuellos*» (*Docs. Lings.*, 60.18). La solució més popular *güello*, si bé avui reemplaçat pel cast. *ojo*, encara sembla persistir en algunes localitats;⁴ notem el lleonès *güeyo*.

¹⁰ En l'aspecte semàntic, notem que ja eren usuals en llatí la gran part del usos figurats o metafòrics que coneixem d'aquest mot avui, i igualment els usos secundaris dits de coses que recorden un ull per llur posició o forma (el forat d'un clau, l'arc d'un pont, d'alguns ornaments), la taca en forma d'un ull (en la cua d'un pavó), el brot d'un arbre o d'una planta, la gema o botó d'una verdura, i compostos amb *oculus* designant noms d'algunes plantes, de pedres minerals etc. Notem per exemple que *ull de bou*, ja existent en llatí com a nom d'una planta, avui a més de designar diverses plantes, és nom donat a formacions de núvols, a alguns ocells i insectes (veg. infra); abunden tals compostos basats en semblants metàfors.

Els nombrosos d'usos d'*ull* i dels seus derivats estan ben documentats en els nostres diccionaris (*AlcM*, *DAG.*); aquí sense intentar de ser exhaustiu fixarem l'atenció a la cronologia de la documentació i complementarem en alguns casos les dades ja disponibles.

a) *ulls de l'enteniment* (*Tirant*, *DAG.*); *ulls clars* (1513, *DAG.*); (estimar, calcular) a *ull* 'amb la vista (sense comptar, pesar o mesurar)' (a. 1312, *RLR* xxix, 64), avui dit més sovint a *bell ull*; (veure) a *ull* 'veure clarament' (text del S. xiv, *DAG.*); a *ull* 'palesament' («... provar e mostrar a *ull* ---», 1420, *DAG.*); a *ulls vist* 'veient-ho clarament' (Eiximenis, *Doctr. Comp.*, 79), (veure) *ull a ull* 'amb els propis ulls' (a. 1282, *BSAL* ix, 115; (tenir) *l'ull obert* (Eiximenis, *Terç*, *AlcM*); (guardar, tenir) a *ull* 'sota vigilància' (c. 1420, *CoDoACA* xxxv, 256); a *ulls d'algú* 'segons l'opinió de' (Lacav.); (alçar o llevar) *els ulls al cel* 'implorar a Déu' (Muntaner, *Cròn.*, cap. 104, Col. Pop. Barc., III, 27.7); *un batre d'ull* 'un instant' (a. 1546, *DAG.*), «... / Ell cridà: —Visca Catalunya! / —Tot, gent i pati, es va desfer, / i, a *un batre d'ulls*, / abans de caure, / la gran Invocada veié, / com una barca, tota sola, / ---» (JCarner, *Mort de Companys*, 1956, v. 41); *en tancar e en obrir l'ull* 'en un tancar i obrir l'ull' (BMetge, *Somni*, *AlcM*); «Car no és sinó un *tancar d'ull*, --- una pareença vana» (Felip de Malla, *Pecador remut*, *DAG.*); a *quatre ulls* 'dos tot sols' (Noller, *DAG.*); *no tenir ulls amb què poder veure* (*Tirant*, *DAG.*); *donar entrada als ulls* (*Tirant*, *DAG.*); *un cop d'ull* (Verdaguer), *tenir* (bon o mal) *ull* (*Eximplis e Mir.* I, 43); *mirar de* (bon o mal) *ull* (Lacav.); *sà u fan òlx uix dèl kap* «els costa caríssim» (sentit per JCorom. x Amer, 1964); *passar per ull* 'passar per alt, per no adonar-se'n, per no veure', 'escórrer-se a la vista', molt usat a Girona, no sabem si tant a Bna.; cf. prov. *passa per iue* «disparaitre, sombrer», emprat per Mistral (*Mireia* I, v. 270), «... / laisso que pique mie-